

Hans Robert Jaub

Dějiny literatury jako výzva literární vědě

(Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft, 1967)

Studie německého literárního vědce, základní dílo Kostnické školy, které akcentuje sféru recepcce jako podstatnou složku literárního procesu.

Studie je rozdělena do několika drobných kapitol. V úvodní jsou nastíněny hlavní problémy vývoje novodobé literární vědy. Literární historie ztratila podle autorova názoru svou někdejší prestiž, odděluje se od sebe historické a estetické zkoumání. Formalismus pojal literaturu jako svébytný předmět zkoumání, ale dílo zprostil historických souvislostí a považoval je za soubor uměleckých prostředků. Ani pozdější pojem literární evoluce, který zapojil dílo do proměn systémů žánrů a forem, neumístil literární dílo v dějinách samých, v historickém horizontu jeho vzniku, společenské funkce a působení. Dějinnost literatury totiž nespočívá ve střídání esteticko-formálních systémů, literární evoluce nevyplývá jen z vlastních imanentních zákonitostí, ale i ze vztahů k obecnému dějinnému procesu. Podnětem v marxistickém chápání umění je naopak fakt, že umění není autonomním produktem, ale že předpokládá společenskou a životní praxi člověka, je v ní mnohonásobně zakotveno. Avšak tyto původní intence marxistická estetika dostatečně nevyužila. Vrátila se k realistické teorii 19. století, k mechanickému determinismu a homogenitě umění a mimoumělecké skutečnosti a (vlastně oživujíc dědictví platonské *mimésis*) vyzdvihovala prvek reprodukce. Východiskem — jak to naznačují např. myšlenky → Waltera Benjamina (literatura nemá být látkou pro historii, ale organonem dějin), → Wenera Krausse aj. — může být opětne zhodnocení tvořivých potencií umění, což umožňuje i zkoumání literatury z hlediska jejího společenského a životního působení. Formalisté i marxisté tak chápou literární fakta v uzavřeném kruhu estetiky produkce a zobrazování (*Produktions- und Darstellungsästhetik*) — tím opomíjejí podstatnou dimenzi recepcce a působení literatury, nepřihlížejí ke čtenáři jako adresátu, jemuž je dílo primárně určeno. „V trojúhelníku autor, dílo a publikum není posledně jmenované jen pasivní

částí, řetězem pouhých reakcí, ale samo o sobě opět dějnotvornou energií“, tvrdí Jauß (8). Mezi dílem a publikem existuje dialogický, proměňující se vztah, který zakládá novou literární produkci i společenské působení literatury. Náhled, který pojímá do svého obzoru estetiku recepce a působení, umožní nové sblížení estetického a historického aspektu literárního dění.

V následujících kap. (10–38) vytyčuje autor sedm tezí, které metodicky zdůvodňují jeho pojetí literárních dějin. Podle první (10–12) spočívá dějinnost literatury nikoli ve zpětně zjišťovaných souvislostech údajů a fakt, ale především ve vztahu dílo—čtenář. Dílo není monumentem, v němž by se monologicky zjevovala nějaká mimočasová podstata, spíše připomíná partituru, která je zdrojem stále nových rezonancí. Události literárního dění jsou primárně zprostředkovány „v horizontu očekávání literární zkušenosti současných a pozdějších čtenářů, kritiků a autorů“ (11).

Druhá teze: „Analýza literární zkušenosti čtenáře unikne hrozičímu psychologismu tehdy, když popíše přijetí a účinek díla v objektivizovatelném vztahovém systému očekávání, jenž pro každé dílo v historickém okamžiku jeho vydání vyplývá z předběžného rozumnění žánru, z formy a tematiky dosud známých děl a z protikladu poetického a praktického jazyka“ (12). Otázka subjektivnosti interpretace a vkusu různých čtenářů či čtenářských vrstev — kterou se zabývali již Jan Mukařovský a → Roman Jakobson ve 30. letech, když navrhovali v této souvislosti pojmy „stav kolektivního vědomí“ a „kolektivní ideologie“ — může být smysluplná jen tehdy, pokud bude objasněn transsubjektivní horizont chápání podmiňující působení textu. Zmíněné faktory významným způsobem předurčují přijetí a působení díla.

Takto rekonstruovaný horizont očekávání — jak uvádějí třetí a čtvrtá teze (15–24) — jednak představuje východisko ke zjištění estetické distance mezi daným horizontem očekávání a vydáním díla, jehož působení může vést k proměnám tohoto horizontu (*Horizontwandel*), jednak umožňuje zjištění hermeneutické difference mezi dobovým a současným chápáním díla. V polemice s tradiční literární sociologií (→ Robert Escarpit aj.) autor konstatuje, že nestačí pouze předpokládat závislost umělce na prostředí, okruhu názorů, ideologii určitého publika; takový objektivistický přístup znemožňuje vysvětlit trvalý úspěch některých děl či jejich znovuoživení. Existují totiž díla, která ve chvíli vydání nelze vztáhnout ke specifické vrstvě publika — tato díla prolamují známý horizont očekávání a jejich publikum se může teprve postupně vytvořit. Až zkoumáním takových proměn horizontu dospěje analýza literárního působení k hlubší dimenzi. Na druhé straně je třeba stejně kriticky vystoupit proti představě, že se v literárním textu zpřítomňuje básnictví ve svém objektivním,

jednou provždy daném smyslu. Proti tomuto „platonizujícímu dogmatu filologické metafyziky“ (19) vytyčuje autor — který zde vychází z myšlenek Hanse-Georga Gadamera — koncept dějin recepce, jenž rozlišuje mezi dobovým a současným přijímáním díla, popíraje jakoukoli představu nadčasové dokonalosti či klasičnosti.

Pátá teze (24–28) posunuje pozornost od dějinného zakotvení literárního díla k jeho souvislostem ve vývoji „literární řady“. Tento vztah akcentovali → Jurij Nikolajevič Tyňanov i Jan Mukařovský, nelze jej však chápat zúženě jako pouhé střídání kanonizovaných forem formami aktualizovanými; je to zároveň proces, v němž se pasivní recepce čtenáře a kritika proměňuje v aktivní recepci a novou produkci autora. Lze říci s Hansem Blumenbergem, že každé dílo zanechává po sobě horizont potenciálních „řešení“ uměleckých děl, která mohou následovat po něm.¹

Předposlední teze (28–31) nastiňuje možnost překonání dominujícího diachronního zřetele v dějinách literatury, vyrůstajícího ještě z hegelovské představy „objektivního ducha“, podle níž daný historický moment v podstatě určuje všechny souběžné jevy dějin. Tuto „chronologickou fikci“ by bylo podle Jaußova názoru možné překonat řadou synchronních řezů literárním vývojem, neboť „dějinnost literatury se vyjevuje právě v průsečících (*Schnittpunkte*) synchronie a diachronie“ (30). Rýsují se tak literární dějiny založené na proměnách horizontu v procesu estetické zkušenosti, které mohou překonat tradiční objektivismus či subjektivismus literární historie.

Podle závěrečné teze (31–38) dějiny literatury nelze omezovat jen na rekonstrukci literární produkce, ale jejich úkolem je poukazovat na dějinnou a společenskou funkci literatury. Ta ovšem nespočívá jen v tom, že v literatuře všech dob lze nalézt typizující, idealizující, satirický nebo utopický obraz společenského bytí — tato role literatury je dána především možností vstupovat do horizontu očekávání životní praxe čtenářů, formovat jejich chápání světa, a tím zpětně působit na jejich společenské chování. Literární dílo nepůsobí jen svým obsahem, ale rovněž formou, která — jak autor ukazuje na příkladu Flaubertovy *Paní Bovaryové* (35–37) — může podněcovat nové vnímání věcí, a být tak výzvou k morální reflexi. „Propast mezi literaturou a dějinami, mezi historickým a estetickým poznáním, bude možné překlenout tehdy, jestliže dějiny literatury nebudou prostě znovu v zrcadle svých děl opisovat proces obecných dějin, ale když v průběhu ‚literární evoluce‘ odhalí onu ve vlastním slova smyslu *společenskotvornou* funkci, která při emancipaci člověka z jeho přírodních, religiálních a sociálních vazeb připadla literatuře konkurující ostatním uměním a společenským silám“ (38).

1 H. R. Jauß (ed.), *Poetik und Hermeneutik 3*, München 1968, s. 692.

Jaußova stat' Dějiny literatury jako výzva literární vědě byla v prvotní verzi proslovena roku 1967 na univerzitě v Kostnici jako inaugurační přednáška s názvem Co znamenají dějiny literatury a jaký je smysl jejich studia? (název odkazuje k proslulé přednášce Friedricha Schillera Co znamenají obecné dějiny a jaký je smysl jejich studia? z roku 1789). Jedná se o jednu ze základních prací programového úsilí skupiny německých literárních vědců (dále např. → Wolfgang Iser, Jurij Striedter, Wolfgang Preisendanz, Manfred Fuhrmann, Wolf-Dieter Stempel, Karlheinz Stierle aj.),² označovaných jako Kostnická škola. Jejich cílem bylo znovuoživit zájem o literární dějiny a navázat interdisciplinární dialog s ostatními, zejm. humanitními obory. Zvláštní důraz se přitom kladl nikoli na autory a díla, ale na „třetí stav“ literárního dění: na adresáta, sféru působení a recepcce literatury.

Úsilí Kostnické školy tak souvisí s celkovým směřováním zvl. německé a francouzské literární vědy, která se — zhruba od druhé poloviny 60. let — pokoušela spojovat strukturální myšlení s myšlením historickým, reagujíc odmítavě na poválečné „dílo-středné“ (textocentrické) koncepcce, soustředěné k vnitřní analýze textu.³ Jauß ve své studii zavrhuje názor, podle něhož smysl díla „promlouvá“ výhradně z díla samého, z jeho mimočasového významu. Konstitutivní složkou realizace díla je podle něj teprve čtenářská recepcce, ovlivněná systémem kódů existujících v kolektivním vědomí v dané historické situaci. Nelze proto mluvit o ideální konkretizaci nebo o jediném, autoritativně správném „čtení“ textu: význam díla není dán předem či jednou provždy, ale utváří se vždy znovu v procesu jeho recepcce a interpretace — „pravda textu“ jsou de facto dějiny výkladu díla.⁴

Jauß navazuje na hermeneutiku, zvl. na podnětné úvahy H.-G. Gadamera, který ve svém základním spisu *Pravda a metoda* (1960, č. 2010 a 2011) mj. postuloval čtenářské „rozumění“ dílu jako sféru vždy přesahující autorský smysl textu a jako nejen reproduktivní, ale také produktivní proces.⁵ Zároveň se Jaußův koncept dějin literatury jako dějin recepcce v mnohém stýká s některými projekty českých strukturalistů, s Mukařovského diferencií artefakt — estetický objekt s jeho rozlišováním historické, vývojové a aktuální hodnoty, a zvláště pak s Vodičkovým⁶ přístupem k recepci literárních děl, jehož se Jauß dovolává ve stati věnované vztahu dějin umění a historie. Zde konstatuje, že dogma nesmiřitelnosti historické a strukturální analýzy překonala v největší míře právě Pražská škola: „Až v recepci, tj. v dějinném životě díla, nabývají v aktivním vztahu mezi literárním dílem a literární veřejností jednotlivé aspekty struktury díla platnosti. Touto teorií se pražský strukturalismus dostal na pozici recepční

2 Skupina pořádala v letech 1963–1994 pravidelná kolokvia k jednotlivým otázkám estetiky, filozofie, kultury atd., příspěvky byly publikovány ve svazcích *Poetik und Hermeneutik*. Jejich anotovaný soupis pořídil J. Holý, in: M. Sedmidubský et al. (eds.), *Čtenář jako výzva. Výbor z prací kostnické školy recepční estetiky*, Brno 2001, s. 295–308.

3 Srov. např. → Barthesovo chápání dějin literatury jako dějin literárních funkcí. Obdobně → J. Kristeová chápe literární strukturu jako „sociální aktivitu“ (J. Kristeva, *Semeiotike. Recherches pour une sémanalyse*, Paris 1969, s. 164). V německé literární vědě např. H. Günther, *Struktur als Prozess*, München 1973.

4 H. Link, *Rezeptionsforschung*, Stuttgart 1976, s. 125.

5 H.-G. Gadamer, *Wahrheit und Methode*, Tübingen 1965, s. 280.

6 Srov. F. Vodička, *Struktura vývoje*, Praha 1969, s. 193–219. Na Vodičkovu pojetí navazuje i koncepcce literárního díla pojmaného jako podnět konkretizacím, jež jsou ohraničeny intersubjektivně platným kódem — viz M. Červenka, *Významová výstavba literárního díla*, Praha 1992.

estetiky a vzdálil se alternativním potížím estetického dogmatismu i extrémního subjektivismu.⁷

V přímém protikladu k hegelovskému pojmání dějin jako postupného odkrývání předem dané substance i v protikladu k tradici hegelovské estetiky označující umění za smyslové vyzářování ideje pojímá Jauß literaturu nikoli jako dodatečnou manifestaci apriorní ideje, ale jako živé vyvstávání smyslu — jenž se proměňuje — v procesu historicky konkrétní interakce mezi dílem a čtenářem. Tím se Jaußův model literatury ohrazuje proti abstraktnímu racionálnímu objektivismu, ale i proti intuitivnímu subjektivismu. Při vši oprávněné nedůvěře vůči „ideálním“ konkretizacím uměleckého díla se totiž koncept dějin literatury jako dějin recepce, založený na intersubjektivně kontrolovatelných (nikoli na libovolně zvolených) ukazatelích, neuzavírá ani možným konkretizacím „adekvátním“ v tom smyslu, jak to naznačil → Roman Ingarden. Sféra možných konkretizací a interpretací není tedy nikterak normativně a dogmaticky uzavřená, na druhé straně však není ani libovolně manipulovatelná.

Jaußova studie vzbudila mezi literárními vědci i odborníky jiných disciplín mimořádný ohlas. Obrátila pozornost k publiku a recepci, tedy k fenoménům, jež byly dosud registrovány spíše z hlediska empirického (→ Levin Ludwig Schücking, Robert Escarpit, Leo Löwenthal), společenskokritického (Mehringova „lessingovská legenda“, *Die Lessing-Legende*, 1893, či → Sartřův spis *Co je to literatura?*, 1947, aj.), či naopak čistě textově teoretického (Ingardenova teorie polyvalence esteticky strukturovaných textů, založených na tzv. místech nedourčenosti). Hlavním přínosem Jaußovy studie — a celého programového úsilí kostnické recepční estetiky — je pokus o sjednocení těchto dosud protichůdných metod výzkumu, o jednotnou metodologii zkoumání literatury, v níž by se spojoval přístup estetický s přístupem historickým.

V diskusi o Jaußově koncepci se objevily rovněž četné námitky: kupř. Karl Robert Mandelkow vyslovil pochybnost o výstižnosti husserlovského pojmu „horizont očekávání“,⁸ podle kritického názoru → Reného Wellka je recepční estetika v podstatě jen inovovanou verzí starých dějin vkusu a kritiky.⁹ Marxističtí teoretikové (zejm. badatelský okruh kolem Manfreda Naumanna) oceňovali přínos Jaußových koncepcí (kritiku tradiční *Darstellungsästhetik*, tj. estetiky zobrazování, představování hegelovského a lukácsovského typu), ale sami zdůrazňovali společenský způsob čtení jako činitele sociální a estetické determinace.¹⁰

Další Jaußův vývoj — v některých bodech revidující původní východiska — směřuje k doplnění jeho teorie analýzou „mimo-literárních, přirozeným světem zprostředkovaných očekávání,

⁷ *Literaturgeschichte als Provokation*, Frankfurt/M. 1970, s. 248 [1967].

⁸ K. R. Mandelkow, *Probleme der Wirkungsgeschichte*, in: P. U. Hohendahl (ed.), *Sozialgeschichte und Wirkungsästhetik*, Frankfurt/M. 1974, s. 82–96.

⁹ R. Wellek, *Zur methodischen Aporie einer Rezeptionsgeschichte*, in: R. Koselleck – W.-D. Stempel (eds.), *Poetik und Hermeneutik 5*, München 1973, s. 515.

¹⁰ M. Naumann (ed.), *Gesellschaft, Literatur, Lesen. Literaturrezeption in theoretischer Sicht*, Berlin et al. 1973; týž, *Blickpunkt Leser*, Leipzig 1984.

norem a rolí, jež preorientují (*vororientieren*) estetický zájem rozličných vrstev čtenářů¹¹, k širšímu interdisciplinárnímu pojmání receptivní estetiky jako komunikativní teorie estetické zkušenosti vycházející z literární hermeneutiky, jež by byla založena na teorii lidských potřeb, na historické antropologii a stala se protiváhou tlaku moderní industriální společnosti.¹²

Vydání

Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft, Konstanz 1967, 1969; in: *Literaturgeschichte als Provokation*, Frankfurt/M. 1970, 1973, 1974, 1979, 1983, 1986, 1989, 1992, 1997, s. 144–207; in: R. Warning (ed.), *Rezeptionsästhetik*, München 1975, s. 126–162 (zkráceno). *Perché la storia della letteratura?*, Napoli 1970, 1977, 1983, 1989, 2001; in: *Storia della letteratura come provocazione*, Torino 1999. Historia literatury jako wyzwanie rzucone nauce o literaturze, *Pamiętnik Literacki* 1972, č. 4, s. 271–307; in: H. Markiewicz (ed.), *Współczesna teoria badań literackich za granicą 3*, Kraków 1976, 1986; in: H. R. Jauß, *Historia literatury jako prowokacja*, Warszawa 1999. Japonské vyd., Tokio 1976, 1999, 2001. In: *Pour une esthétique de la réception*, Paris 1978, 1990, 2002, 2005. Korejské vyd., Soul 1983. *A história da literatura como provocação à teoria literária*, Lisboa 1993, 2003; São Paulo 1994. In: *I theoria tis proslipsis. Tria meletimata*, Athina 1995. In: *Novoje litěraturnoje obozrenije*, Moskva 1995, s. 34–84. In: *Historia de la literatura como provocación*, Barcelona 2000. **Dějiny literatury jako výzva literární vědě, in: M. Sedmidubský et al. (eds.), Čtenář jako výzva. Výbor z prací kostnické školy recepční estetiky, Brno 2001, s. 7–38** (překlad verze ze sborníku *Rezeptionsästhetik*; z tohoto vyd. citováno).

Literatura

P. U. Hohendahl (ed.), *Sozialgeschichte und Wirkungsästhetik*, Frankfurt/M. 1974. R. Warning (ed.), *Rezeptionsästhetik*, München 1975. H. Link, *Rezeptionsforschung*, Stuttgart 1976. P. Bürger, Probleme der Rezeptionsforschung, *Poetica* 1977, č. 9, s. 446–471. G. Grimm, *Rezeptionsgeschichte. Grundlegung einer Theorie*, München 1977. R. C. Holub, *Reception Theory*, London 1984. E. Freund, *The Return of the Reader. Reader-Response Criticism*, London et al. 1987. P. V. Zima, in: týž, *Literarische Ästhetik*, Tübingen 1995 (č. 1998, s. 231–243). J. Holý, Poznámky ke koncepcím Kostnické školy a českého strukturalismu, in: M. Sedmidubský et al. (eds.), *Čtenář jako výzva. Výbor z prací*

¹¹ Čtenář jako instance nových dějin literatury, *Aluze* 2002, č. 2, s. 94 [1975].

¹² *Ästhetische Erfahrung und literarische Hermeneutik*, München 1977 (rozšíř. vyd. 1982).

kostnické školy recepční estetiky, Brno 2001, s. 271–294. J. Holý, Kostnická škola a její souvislosti, in: A. Haman – J. Holý – V. Papoušek, *Kritické úvahy o západní literární teorii*, Praha 2006, s. 107–148.

Hans Robert Jauss (1921–1997)

Německý literární teoretik a romanista. Vůdčí představitel Kostnické školy, která se v opozici vůči starším literárním směrům programově obrátila k literárnímu dílu jako předmětu estetického působení; byl ovlivněn některými postuláty Gadamerovy hermeneutiky, sociologie vědění, formalismu a Pražské školy. Spoluzakladatel a a stálý účastník všech 17 mezioborových kolokvií, z nichž vzešly svazky *Poetik und Hermeneutik* (1964–1998). Studoval románskou filologii, r. 1957 se habilitoval v Heidelbergu. Působil v Mnichově a Giessenu, od r. 1966 byl profesorem nově založené univerzity v Kostnici. V knize *Alterität und Modernität der mittelalterlichen Literatur* (1977, soubor statí z 50.–70. let) prosazoval novou orientaci medievistiky. Od konce 70. let jeho díla konfrontovala metody literární hermeneutiky s historickým vývojem estetické zkušenosti v jejích základních funkcích, *poiesis*, *aïsthetis* a *katharsis* (*Ästhetische Erfahrung und literarische Hermeneutik*, 1977, rozšř. 1982). Další díla: *Zeit und Erinnerung in Marcel Prousts „A la recherche du temps perdu“* (1955), *Untersuchungen zur mittelalterlichen Tierdichtung* (1959), *Die Theorie der Rezeption* (1987), *Studien zum Epochenwandel der ästhetischen Moderne* (1989), *Wege des Verstehens* (1994).

České překlady

Stati: Čtenář jako instance nových dějin literatury, *Aluze* 2002, č. 2, s. 93–104.

/jh/